ओम् तत्सत्

शांकरभाष्यानुसार

सुबोध ब्रह्मसूत्र

किंवा

वेदान्तदर्शन

(वैयासिकन्यायमालेसह.)

उपोद्घात.

आरंभिलेला ग्रंथ निर्विघ्नपणें समाप्त व्हावा, त्याची अध्ययन-अध्यापन परंपरा अविच्छिन्न चालावी आणि शिष्टाचाराचेंहि परिपालन व्हावे, म्हणून गुरूमूर्ति याच उपाधीनें युक्त अशा विशिष्ट इष्टदेवतातत्त्वाला नमस्कार करून ग्रंथाविषयीची प्रतिज्ञा करितात—

प्रणम्य परमात्मानं श्रीविद्यातीर्थरूपिणम्।
वैयासिकन्यायमाला श्लोकैः संगृह्यते स्फुटम्।।१

अन्वयार्थ—{श्रीविद्यातीर्थरूपिणं परमात्मानं प्रणम्य} श्रीविद्यातीर्थरूपी परमात्म्याला प्रणाम करून {वैयासिकन्यायमाला श्लोकैः स्फुटं संगृह्यते—} वैयासिकन्यायमाला श्लोकांनी स्पष्टपणें संगृहित केली जाते. (बादरायण व्यासांनी सांगितलेली जी न्यायमाला ती वैयासिकन्यायमाला. न्याय म्ह० वेदान्तवाक्यांच्या—उपनिषद्वाक्यांच्या अर्थाचा निर्णय करणारीं अधिकरणें. त्यांचें अनुक्रमानें ग्रथन करणें—त्या न्यायांना—अधिकरणांना क्रमानें रचणें—हीच त्यांची माला. तिचा स्पष्टपणें संग्रह करितों. सूत्रकार बादरायण व भाष्यकार शंकराचार्य यांनी त्या न्यायांचें सविस्तर वर्णन केलें आहे. तथापि सूत्र—भाष्यादिकांचा बोध सामान्य लोकांना होत नाहीं. यास्तव त्यांच्यावर अनुग्रह करण्यासाठीं ती न्यायमाला अगदीं स्पष्टपणें व थोडक्यांत सर्वांना कळेल अशा रीतीनें श्लोकांनी गुंफितों.) १.—प्रत्येक अधिकरणाचे विषय, संशय, संगति, पूर्वपक्ष व सिद्धान्त असे पांच अवयव असतात, त्यांच्या संग्रहाचा प्रकार दाखवितात—

एको विषयसंदेहपूर्वपक्षावभासकः।
श्लोकोऽपरस्तु सिद्धान्तवादी संगतयः स्फुटाः।।२

अन्वयार्थ—या मालेंत एकेका अधिकरणाचा संग्रह करणारे दोन दोन श्लोक केले आहेत. त्यांतील {एक विषय—संदेह—पूर्वपक्षावभासकः—}एक-पहिला श्लोक विषय, संदेह व पूर्वपक्ष यांचा अवभासक आहे. म्ह० त्यांतील पहिल्या श्लोकाच्या पूर्वार्धानें विषय व संदेह या दोन अवयवांचा व उत्तरार्धानें पूर्वपक्ष या चवथ्या अवयवाचा संग्रह केला आहे. {तु अपरः सिद्धान्तवादी—} आणि दुसरा श्लोक सिद्धान्त सांगणारा आहे. आतां संगति हा तिसारा अवयव राहिला. पण प्रत्येक अधिकरणाची संगति सांगत बसण्याचें कारण नाही. कारण ज्याला अधिकरणसंगति कशी लावावी हें एकदा कळलेलें असतें त्याला ती स्वतःच तर्कानें लावतां येते अशा आशयानें म्हणतात—{संगतयः स्फुटाः—}संगति स्पष्ट आहेत. २—आतां संगतीचा विभाग करून त्यांचें स्वरूप सांगतात—

शास्त्रेऽध्याये तथा पादे न्यायसंगतयस्त्रिधा।
शास्त्रादिविषये ज्ञाते तत्तत्संगतिरूह्यताम्।।३

अन्वयार्थ—{शास्त्रे अध्याये तथा पादे न्यायसंगतयः स्त्रिधा सन्ति—} शास्त्र, अध्याय व पाद यांमध्यें तीन

प्रकारच्या न्यायसंगति आहेत. { शास्त्रादिविषये ज्ञाते तत्तत्संगति रूह्यताम्—} शास्त्रादिकांचा विषय ज्ञात झाला असतां त्या त्या संगतीची कल्पना करावी. (शास्त्राचा प्रतिपाद्य विषय जाणून त्यावरून शास्त्रसं-संगतीचा तर्क करावा. अध्यायाचा प्रतिपाद्य विषय जाणून अध्यायसंगति ओळखावी व पादाचा प्रतिपाद्य विषय समजून घेऊन त्यावरून पादसंगतीची कल्पना करावी. याप्रमाणें तीन संगति जाणतां येतात.} ३.— आतां शास्त्रप्रतिपाद्य व अध्यायप्रतिपाद्य विषय दाक्षवितात—

शास्त्रं ब्रह्मविचाराख्यं अध्याया: स्युश्चतुर्विधा:।
समन्वयाविरोधौ द्वौ साधनं च फलं तथा।। ४।।

अन्वयार्थ—{ब्रह्मविचाराख्यं शास्त्रं—}हें ब्रह्मविचार—ब्रह्ममीमांसा या नांवाचें शास्त्र आहे. {अध्याया: चतुर्विधा: स्यु:—}याचे अध्याय चार आहेत.{समन्वय —अविरोधौ द्वौ च साधनं तथा फलं} पहिला समन्वयाध्याय, दुसरा अविरोधाध्याय, तिसरा साधनाध्याय व चौथा फलाध्याय आहे. (या ब्रह्म—मीमांसाशास्त्राचे समन्वयादि चार अध्याय आहेत. सर्व वेदान्त वाक्यांचें ब्रह्मामध्यें तत्परतेनें पर्यवसान होतें, असें पहिल्या समन्वयाध्यायांत प्रतिपादन केलें

आहे. दुसऱ्या अध्यायांत त्या उपदिषत्समन्वयाशीं येणाऱ्या विरोधाचा परिहार केला आहे. तिसऱ्यांत ज्ञानसाधनांचा निर्णय केला आहे व शेवटच्या अध्या- यांत ज्ञानाच्या फलाचा निर्णय केला आहे. असे चार अध्यायांचे चार प्रतिपाद्य विषय आहेत.) ४.—आतां पहिल्या अध्यायाच्या चार पादांचे चार पृथक् प्रतिपाद्य विषय सांगतात—

समन्वये स्पष्टलिंगं अस्पष्टत्वेऽप्युपास्यगम्।
ज्ञेयगं पदमात्रं च चिन्त्यं पादेष्वनुक्रमात्॥५

अन्वयार्थ—{समन्वये पादेषु अनुक्रमात् स्पष्टलिंगम्—} 'समन्वय' नांवाच्या पहिल्या अध्यायांतील चार पादां- मध्यें अनुक्रमानें स्पष्ट ब्रह्मलिंगांनीं युक्त असलेल्या वाक्यांचा {अस्पष्टत्वे अपि उपास्यगं—} अस्पष्ट ब्रह्मलिंगांनीं युक्त असलेल्या पण उपास्य ब्रह्मबोधक वाक्यांचा {ज्ञेयगं च पदमात्रं चिन्त्यं} अस्पष्ट ब्रह्मचि- न्हांनीं युक्त असलेल्या ज्ञेय ब्रह्मबोधक वाक्यांचा व केवल संदिग्ध पदांचा विचार केला आहे. (पहिल्या अध्यायाच्या पहिल्या पादांत स्पष्ट ब्रह्मचिन्हांनीं युक्त असलेल्या वाक्यांचा विचार केला आहे. जसें 'अन्तस्तद्धर्मोपदेशात्' १—१—२०.या अधिकरणाच्या

विषयवाक्यांत सर्वज्ञत्व—सर्वात्मत्व—सर्वपापराहित्य इत्यादि—छा. भा. १.६—६, ७—५ पृ. ५७, ६३—हे सर्व ब्रह्माचेच असाधारण धर्म असल्यामुळें तें ब्रह्माचें स्पष्ट लिंग आहे. असाधारण म्ह० विशेष—केवल ब्रह्मामध्येंच असणारे व दुसऱ्या कोणामध्येंहि नसणारे धर्म. दुसऱ्या पादांत उपास्य ब्रह्मविषयक अस्पष्ट चिन्हांनीं युक्त असलेल्या वाक्यांचा विचार केला आहे. जसें—त्या पादाच्या पहिल्याच अधिकरणाच्या छां. भा. ३.१४. १—२ पृ.२११—१३ विषय वाक्यांतील मनोमयत्व प्राणशरीरत्व इत्यादि धर्म सोपाधिक ब्रह्म व जीव यांना साधारण आहेत म्ह० ते सोपाधिक ब्रह्म व जीव या दोहोंमध्येंहि संभवतात. त्यामुळें तें ब्रह्माचें अस्पष्ट लिंग आहे व 'सर्वं खलु इदं ब्रह्म तज्जलानिति शांत उपासीत' असा त्या वाक्याचा आरंभ असल्यामुळें तें उपास्य ब्रह्मविषयक वाक्यहि आहे. अर्थात् या अध्यायाच्या पहिल्या पादांत उपास्य व ज्ञेय अशा दोन्ही प्रकारच्या ब्रह्माच्या स्पष्ट लिंगांनीं युक्त असलेल्या वाक्यांचा विचार केला आहे, असें जाणावें. तिसऱ्या पादांत अस्पष्ट लिंगांनीं युक्त असलेल्याच ज्ञेय ब्रह्मसंबंधी वाक्यांचा विचार केला आहे. जसें—त्या पादाच्या पहिल्याच अधिकरणांतील 'यस्मिन्द्यौः पृथिवी चान्तरिक्षं ओतं०'—मु. भा. २.२५ पृ. ७३.—या

विषयवाक्यांतील ‘द्युलोकादि गुंफलेले असणें’ हा धर्म सूत्रात्मा व हिरण्यगर्भ या दोघांनाहि साधारण आहे. म्ह० तो धर्म त्या दोहोंमध्येंहि संभवतो. म्हणून तें ब्रह्माचें अस्पष्ट लिंग आहे व ‘तमेवैकं जानथ आत्मानं० असें यांतच म्हटलेलें असल्यामुळें तें ज्ञेय ब्रह्मविषयक वाक्य आहे. आतां या अध्यायाच्या दुसऱ्या पादांत कठवल्यादिकांतील ब्रह्म-तत्त्वविषयक वाक्यांचा म्ह० ज्ञेय ब्रह्मबोधक वाक्यांचा व तिसऱ्या पादांत छान्दोग्यस्थ दहरोपासना वाक्यांचा विचार केला आहे, हें खरें; तथापि अवांतरसंगतीच्या संगतीच्या लोभानें प्रसंगतः तो विचार करावा लागला. त्यामुळें त्या दोन्ही पादांच्या प्रतिपाद्य विषयांचा संकर झाला, असें मानण्याचें कारण नाहीं. याप्रमाणें तीन पादांनीं वाक्यांचा विचार करून चवथ्या पादांत ‘अव्यक्त’ ‘अजा’ इत्यादि संदिग्ध पदांचा विचार केला आहे.) ५.—आतां दुसऱ्या अध्यायाच्या पादांचे प्रतिपाद्य विषय सांगतात—

द्वितीये स्मृतितर्काभ्यां अविरोधोऽन्यदुष्टता।
भूतभोक्तृश्रुतेर्लिंगं श्रुतेरप्यविरूद्धता।। ६ ।।

अन्वयार्थ—{द्वितीये स्मृतितर्काभ्यां अविरोधः अन्य दुष्टता—} दुसऱ्या अध्ययांत—त्याच्या पहिल्या पादांत सांख्य—योग—काणाद इत्यादि स्मृतींशीं व सांख्या-दिकांच्या तकांशीं वेदान्तसमन्वयाचा विरोध संभवत नाहीं, असें दाखविलें आहे. दुसऱ्या पादांत सांख्यादिकांच्या मतांचें सदोषत्व दाखविलें आहे.{भूत भोतृश्रुतेः अविरूद्धता लिंगश्रुतेः अपि अविरूद्धता} तिसऱ्या पादाच्या पूर्वभागानें पंच महाभूतांची उत्पत्ति वगैरे सांगणाऱ्या श्रुतींच्या परस्पर विरोधाचा परिहार केला आहे. चवथ्या पादांत लिंगशरीरविषयक श्रुतींच्या विरोधाचाहि परिहार केला आहे. (दुसऱ्या अध्यायाला 'अविरोधाध्याय' म्हणतात, हें वर सांगितलेंच आहे. त्याच्या पहिल्या पादांत पहिल्या अध्यायांतील वेदान्तसमन्वयाचा सांख्य—योगादि स्मृतींशीं व त्यांच्या तर्कांशीं अविरोध कसा आहे तें सांगितलें आहे. दुसऱ्या पादांत सांख्यादिकांचीं मतें सदोष कशीं आहेत तें दाखविलें आहे. तिसऱ्या पादांत अगोदर पंचभूतविषयक श्रुतींच्या परस्पर विरोधाचा व शेवटीं जीवविषयक श्रुतींच्या परस्पर विरोधाचा परिहार केला आहे, आणि चवथ्या पादांत लिंगशरीरविषयक परस्पर विरोधाचा परिहार केला आहे.) ६.—तिसऱ्या अध्यायाच्या पादांचे प्रतिपाद्य विषय सांगतात—

तृतीये विरतिस्तत्त्वंपदार्थपरिशोधनम्।
गुणोपसंहृतिज्ञानबहिरंगादि साधनम्।। ७।।

अन्वयार्थ—{ तृतीये विरति: तत्त्वंपदार्थपरिशोधनं—} तिसऱ्या अध्यायाच्या पहिल्या पादांत जीवाचें परलोकीं गमन व इहलोकीं पुन: आगमन यांचा विचार करून वैराग्याचें निरूपण केलें आहे. दुसऱ्या पादाच्या पूर्वभागानें 'त्वं' पदार्थाचें शोधन केलें आहे व उत्तर भागानें 'तत्' पदार्थाचें शोधन केलें आहे. {गुणोपसंहृति: ज्ञानबहिसंगादि साधनं—} तिसऱ्या पादांत सगुण ब्रह्मोपासनेंतील गुणोपसंहाराचें निरूपण केलें आहे व निर्गुणोपासनेंत अपुनरूक्त पदांचाच उपसंहार सांगितला आहे. चवथ्या पादांत निर्गुण ब्रह्मज्ञानाचीं आश्रम, यज्ञ इत्यादि बहिरंग साधनें व शम—दम—निदिध्यासनादि अंतरंग साधनें यांचें निरूपण केलें आहे. (तिसऱ्या साधनाध्यायाच्या पहिल्या पादांत जीवाचें परलोकीं जाणें व तेथून या लोकीं परत येणें याचा वैराग्यासाठीं विचार केला आहे. दुसऱ्या पादांत प्रथम 'त्वं' पदार्थ जो जीव त्याचें शोधन व शेवटीं 'तत्' पदार्थ जो ईश्वर त्याचें शोधन केलें आहे. शोधन म्ह० त्यांना उपाधिरहित करून दाखविणें, पंचकोशांपासून जीवतत्त्वाचें

विवेचन करणें व मायोपाधीपासून ईशतत्त्वाचें विवेचन करणें—) आतां चवथ्या अध्यायांतील पादांचें प्रतिपाद्य विषय सांगतात—

चतुर्थे जीवतो मुक्तिः उत्क्रान्तिः गतिः उत्तरा।
ब्रह्मप्राप्तिब्रह्मलोकाविति पादार्थसंग्रहः।। ८।।

अन्वयार्थ—{चतुर्थे जीवतः मुक्तिः उत्क्रान्तिः उत्तरा गतिः} चवथ्या अध्यायाच्या पहिल्या पादांत श्रवणादिकांच्या आवृत्तीनें निगुण ब्रह्माचा किंवा उपासनेनें सगुण ब्रह्माचा साक्षात्कार करून घेऊन— क्रियमाण पुण्य—पापांचा लेप न लागणें व संचित पुण्य—पापांचा विनाश होणें,या स्वरूपाची जीवनमुक्ति सांगितली आहे. दुसऱ्या पादांत मरणाऱ्या जीवाच्या शरीरत्यागाचा प्रकार सांगितला आहे. तिसऱ्या पादांत मृत झालेल्या सगुण ब्रह्मवेत्त्याचा उत्तरायण मार्ग सांगितला आहे व चवथ्या पादांत {ब्रह्मप्राप्ति ब्रह्मलोकौ इतिपादार्थसंग्रहः—}पूर्वभागानें निर्गुण ब्रह्म-वेत्त्याला विदेह कैवल्याची प्राप्ति व उत्तर भागानें सगुण ब्रह्मवेत्त्याची ब्रह्मलोकांतील स्थिति सांगितली आहे. या प्रमाणें प्रत्येक पादाचा प्रतिपाद्य विषय आहे व तोच आम्ही थोडक्यांत सांगितला आहे. ('फल'संज्ञक चवथ्या अध्यायाच्या पहिल्या पादांत

श्रवणादिकांच्या आवृत्तीनें निर्गुण ब्रह्माला व उपासनेच्या योगानें सगुण ब्रह्माला साक्षात् जाणणाऱ्या पुरूषाला प्राप्त होणारी जीवन्मुक्ति सांगितली. दुसऱ्या पादांत मरणाऱ्या पुरूषाच्या उत्क्रमणाचा प्रकार सांगितला. तिसऱ्या पादांत मेलेल्या सगुण ब्रह्मज्ञाची उत्तरायण मार्गानें गति सांगितली व चवथ्या पादांत आरंभी निर्गुण ब्रह्मवेत्त्याची विदेह मुक्ति व शेवटीं सगुण ब्रह्मवेत्त्याची ब्रह्मलोकस्थिति सांगितली. याप्रमाणें ब्रह्ममीमांसेच्या सोळाहि पादांचा थोडक्यांत प्रतिपाद्य विषय आहे.) आतां संगतीचा निश्चय कसा करावा तें सांगतात—

ऊहित्वा संगतीस्तिस्रस्तथावान्तरसंती:।
ऊहेदाक्षेपदृष्टान्तप्रत्युदाहरणादिका:।। ९।।

अन्वयार्थ—{तिस्र: संगती: ऊहित्वा तथा आक्षेप—दृष्टान्त—प्रत्युदाहरणादिका: अवान्तरसंगती: ऊहेत्—} या विषयादिकांच्या अनुरोधानें शास्त्रसंगति, अध्याय संगति व पादसंगति यांची कल्पना करून त्याच न्यायानें आक्षेपसंगति, दृष्टांन्तसंगति, प्रत्युदाहरण संगति, प्रासंगिक संगति इत्यादि अवान्तर संगतींची कल्पना करावी. (या शास्त्राच्या पहिल्या अध्यायाच्या

पहिल्या पादाच्या पांचव्या अधिकरणास ईक्षति अधिकरण म्हणतात, त्यांत ‘तदैक्षत बहु स्यां प्रजायेय इति’ म्ह० तें सत् मी बहु व्हावें —आधिक्यानें उत्पन्न व्हावें असें ईक्षण—आलोचन करितें झालें.—छां. भा. ६.२ पृ. ४२६ पहा.—या वाक्याचा विचार केला आहे. तो विचार ब्रह्मासंबंधीं असल्यामुळें त्याची ब्रह्मविचारशास्त्रसंगति आहे. या वाक्याचें तात्पर्य ब्रह्मामध्यें आहे, असा निर्णय केलेला असल्यामुळें त्याची समन्वयाध्यायाशीं संगति आहे. ईक्षण हा चेतन ब्रह्माचाच असाधारण धर्म असल्यामुळें तें स्पष्ट ब्रह्मलिंग आहे, त्यामुळें त्याची प्रथम पादाशीं संगति आहे. याप्रमाणे सर्व अधिकरणांच्या या तीन संगति यथासंभव स्वतःच ओळखाव्या. आक्षेपसंगति, दृष्टांतसंगति इत्यादि अवान्तर संगति अनेक आहेत, त्याचीहि अशीच कल्पना करावी.) ९.—अवान्तर संगतीची योजना कशीकरावी तें एकदा कळलें म्हणजेतिची कल्पना सहज करितां येते. यास्तव तिची योजना कशी करावी तेंच सांगतात—

पूर्वन्यायस्य सिद्धान्तयुक्तिं वीक्ष्य परे नये।
पूर्वपक्षस्य युक्तिं च तत्राक्षेपादि योजयेत्।। १०।।

अन्वयार्थ—{पूर्वन्यायस्य सिद्धान्तयुक्तिं वीक्ष्य च परे नये पूर्वपक्षस्य युक्तिं वीक्ष्य तत्र आक्षेपादि योजयेत्—) पूर्वाधिकरणांतील सिद्धान्ताची युक्ति पाहून व पुढील अधिकरणांतील पूर्वपक्षाची युक्ति पाहून त्यांत आक्षेप, दृष्टान्त, प्रत्युदाहरण, प्रासंगिक इत्यादि योजाव्या. (जसें— प्रथमाधिकरणांत ब्रह्मविचार शास्त्राचा आरंभ करावा, असा सिद्धान्त आहे. 'कारण ब्रह्म संदिग्ध आहे' ही त्याची युक्ति— त्याविषयीं उपपत्ति आहे. दुसऱ्या अधिकरणाचा 'जगजन्मादि हें ब्रह्मलक्षण संभवत नाही' असा पूर्वपक्ष आहे. 'कारण जन्मादिक जगन्निष्ठ आहेत' ही त्या पूर्वपक्षाची युक्ति आहे. ही दोन्ही पाहून त्यांत आक्षेपादि संगतीची योजना करावी. ब्रह्म संदग्ध असल्यामुळें चिचार्य—विचार करण्यास योग्य आहे, हें म्हणणें अयोग्य आहे. कारण जन्म, स्थिति व नाश हे धर्म जगाचे असल्यामुळें ते ब्रह्माचें लक्षण होऊं शकत नाहींत आणि ब्रह्माचें लक्षणच जर नाहीं तर स्वत: ब्रह्म तरी आहे, असें कसें सिद्ध होईल? अर्थात् ब्रह्मच जर नाहीं तर त्याचें संदिग्धत्व व विचार्यत्व कोठचें? अशी आक्षेपसंगति आहे. यांतच दृष्टांन्त व प्रत्युदाहरण संगतीहि योजून दाखवितां येतात. जसें संदिग्धत्व या हेतूनें ब्रह्माला विचार्यत्व आहे, म्ह० ब्रह्म संदिग्ध असल्यामुळें विचार्य आहे,

तसेंच जन्मादि हे जगन्निष्ठ असल्यामुळें ब्रह्माचें लक्षण नाहींत ही दृष्टांन्तसंगति, जसा विचार्यत्वा विषयीं हेतु आहे तसा लक्षणाविषयीं हेतु नाही, ही प्रत्युदाहरणसंगति. दृष्टान्तसंगति, प्रत्युदाहरणसंगति सर्वत्र सुलभ आहे. कारण पूर्वाधिकरणाच्या सिद्धा-न्ताप्रमाणें उत्तराधिकरणाच्या पूर्वपक्षांत हेतुमत्त्वाचे साम्य व उत्तराधिकरणाच्या सिद्धान्तांत हेतुशून्यत्व हें वैलक्षण्य साधरण व्युत्पन्नालाहि कळणें शक्य आहे. आक्षेपसंगति मात्र प्रत्येक अधिकरणांत यथासंभव कल्पावी. आतां प्रासंगिक संगतीचें उदाहरण देतों—

पहिल्या अध्यायाच्या तिसऱ्या पादांत देवताधिकरण आहे. तें त्या पादांतील आठवे अधिकरण होय. त्यांत अधिकाराचा विचार केला आहे. त्यामुळें समन्वयाध्यायांत व ज्ञेय ब्रह्मवाक्यविषयक तृतीय पादांत त्या अधिकरणाची संगति जुळत नाही. तथापि बुद्धिस्थ अवान्तर संगति आहे. ती कशी तें पहा. त्याच्या पूर्वीच्या म्ह० सातव्या अधिकरणांत काठको पनिषदांतील अंगुष्ठमात्रवाक्याला ब्रह्मपरत्व असल्या-मुळें—तें वाक्य ब्रह्मपर असल्यामुळें ब्रह्माचें अंगुष्ठ मात्रत्व हें प्रमाण मनुष्याच्या हृदयाच्या अपेक्षेनें आहे. कारण शास्त्र मनुष्यांना उद्देशून प्रवृत्त झालेलें आहे, असें म्हटलें आहे. त्या प्रसंगानें देवताधिकार

बुद्धिस्थ आहे ही प्रासंगिक संगति होय.) १०. —असो; या प्रमाणे या शास्त्राची अवश्य तितकी सर्व माहिती सांगून आतां प्रत्येक अधिकरणाचे, संगति हा अवयव सोडून, बाकीचे चार अवयव वर सांगितल्याप्रमाणें दोन दोन श्लोकांनी संग्रहीत केले जातात.

अथ प्रथमाध्यायस्य प्रथमः पादः।

(१ ब्रह्माचे विचार्यत्वाधिकरण)

सूत्रम् १—अथातो ब्रह्मजिज्ञासा ।। १

सूत्रार्थ—अथ—साधन चतुष्टय संपत्तीच्या अनंतर अतः—वेदच कर्माचें फल अनित्य आहे व ज्ञानाचें फल—मोक्ष नित्य आहे, असें सांगत असल्यामुळें ब्रह्मजिज्ञासा—कर्तव्या—ब्रह्माची जिज्ञासा करावी. १ (जिज्ञासा म्ह० साक्षात्कारापर्यन्त ब्रह्मज्ञानाची इच्छा. हें सूत्र ब्रह्ममीमांसाशास्त्राच्या उपोद्घातरूप आहे.